

УДК 343.98+005.57+159.925.8
DOI: 10.31733/15-03-2024/2/39-42

Віталій ТЕЛІЙЧУК

професор кафедри
оперативно-розшукової діяльності
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент

Адріан ВАШКО (Adrian VAŠKO)

доцент кафедри кримінального права,
кримінології, криміналістики
та судової експертизи
Університету ім. Матея Бела
(м. Банська Бистриця, Словаччина),
доктор філософії в галузі права, доцент

**МІМІКА ОБЛИЧЧЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ОТРИМАННЯ
ІНФОРМАЦІЇ ПРО ОБ'ЄКТИ ОПЕРАТИВНОЇ УВАГИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Стан законності та правопорядку, захищеність громадян від злочинних посягань є одним із міжнародних критеріїв оцінювання рівня цивілізованості держави, утвердження в ній європейських цінностей і демократичних ідеалів. Розвиток теорії оперативно-розшукової діяльності свідчить, що якісна протидія злочинності можлива лише за умови використання та оптимізації правоохоронними органами всіх наявних оперативно-розшукових можливостей (сил, заходів і засобів), запровадження інноваційних методів роботи [1]. Слід погодитися з С. Пекарським, що в умовах воєнного стану організаційні та тактичні засади діяльності співробітників кримінальної поліції зазнали змін та доповнень [2]. Виконання повсякденних оперативно-службових завдань оперативними підрозділами засвідчує, що неможливо зрозуміти істинні мотиви будь-якої поведінки, зокрема і протиправної, без психологічних механізмів і мотивів, глибокого знання психології особистості, соціально-психологічних явищ та процесів. Тому в умовах війни із російською федерацією, яка захопила частину території України і продовжує вчиняти агресивні дії, які загрожують національній безпеці, оперативним підрозділам необхідно освоїти та застосовувати будь-які сучасні методи боротьби із злочинцями, зокрема і військовими злочинцями, терористами, диверсантами тощо [3].

Погоджуємося з позицією О. Кобзаря, що успішна боротьба зі злочинністю потребує того, щоб правоохоронні органи мали вірогідну й повну інформацію про різні об'єкти, які потрапили у сферу їхньої діяльності. Зокрема, чим більшу інформованість має у своєму розпорядженні слідство про особу, об'єкти і обставини здійсненого злочину, тим швидше розкривається злочин. Оперативно-розшукова інформація, як і будь-яка інформація, повинна відповідати вимогам оптимальності, вірогідності, точності та своєчасності [4].

Умови воєнного стану спричинили стрімкі зміни у психології людей, тому стає очевидним, що для забезпечення ефективної роботи співробітників поліції, в якій провідну роль відіграє процес спілкування з громадянами, вже недостатньо загальних, повсякденних уявлень про психологію людини або врахування лише власного життєвого досвіду. Наразі у сфері оперативно-розшукової діяльності недостатньо уваги приділяється психологічним аспектам діагностики та оцінювання особи злочинця. Це спричиняє виникнення проблем у виявленні злочинців та у запобіганні їхній злочинній активності на різних етапах кримінального процесу. У цивілізованому світі використання можливостей візуальної психодіагностики вважається ефективним методом боротьби зі злочинністю, що підкреслює його важливість у вирішенні цих питань.

У розвитку всіх сфер суспільного життя в умовах підвищення ролі і значущості людського чинника зростає необхідність розробки психологічних підходів до вдосконалення роботи з людьми. У зв'язку з цим своєрідної актуальності набуває візуальна психодіагностика. Наразі вона являє собою самостійний напрям психологічних досліджень.

Візуальна психодіагностика – це метод пізнання людини на відстані. Не треба проводити психологічне тестування, не треба навіть про щось розпитувати людину. Можна багато про що дізнатися, просто подивившись на неї [5]. Однак є виключення, наприклад, при телефонній розмові, коли немає можливості спостерігати за людиною і її поведінкою, хоча і в цьому випадку можна зробити деякі висновки, проаналізувавши мову співрозмовника. Але в цілому лідируюче місце в нашому житті займає візуальний тип сприйняття. Отже, вивчення візуальної психодіагностики як науки, практики і мистецтва пізнання людей за їхніми зовнішніми ознаками є завданням кожного спеціаліста, який працює з людьми. Найбільш виразним засобом невербального спілкування є, мабуть, міміка. З'ясування ролі міміки як засобу спілкування припускає вивчення її еволюційно-біологічних, соціально-культурних і нейрофізіологічних аспектів [5].

Міміка, навіть та, що легко розпізнається, подекуди дуже короткотривала і тому частіше за все залишається непоміченою для не підготовлених спеціально людей. Існують певні закономірності у зчитуванні емоційного стану «з обличчя». Так, позитивні емоції (радість, задоволення) визначаються легше, ніж негативні (смуток, сором, відраза).

Під дією почуттів, які переживає людина, народжуються скоординовані скорочення та розслаблення м'язів обличчя, що визначають вираз обличчя та відображають актуальні емоції. Станом лицевих м'язів доволі нескладно навчитися керувати, а тому відображення емоцій на обличчі нерідко намагаються маскувати або імітувати. Однак тривалий контроль вимагає чималих зусиль, підготовки та досвіду, а тому навіть професіонали припускаються небажаних проявів свого істинного психічного стану, прагнень та мети.

Найбільш відомими серед учених, що вивчають комунікативне значення мімічних проявів, є П. Екман, У. Фрізен, К. Ізард, Р. Бердвістл. На погляд Екмана і Фрізена, емоційні переживання виражаються переважно в експресії обличчя, тому одним із завдань є визначення експресивних еквівалентів різних емоцій. Свої зусилля зазначені фахівці спрямували на розробку об'єктивного методу оцінки експресії обличчя. Проаналізувавши помилки, що їх допускають спостерігачі при оцінці емоції за експресією обличчя, вчені дійшли висновку, що експресивні прояви є багатозначною і багатосигнальною системою. Спостерігачі у своїх оцінках, по-перше, можуть орієнтуватися не на ту систему сигналів, а по-друге, можуть не зуміти відрізнити сигнали, що говорять про емоційний стан, від сигналів іншого роду. Екман і Фрізен виділили три типи сигналів, що отримуються при сприйнятті обличчя: статичні (найбільш постійні особливості обличчя: його форма і конструкція, особливості хрящів, жирові складки; форма, розмір і розташування окремих частин обличчя – брів, очей, носа, рота; колір шкіри), менш статичні (ті зміни в зовнішньому вигляді, які відбуваються поступово з часом, наприклад, такі як характерні для обличчя окремої людини складки і зморшки, зміна тону м'язів обличчя – словом, ті зміни, які відбуваються з віком, переважно в період зрілості) і короткочасні (такі, наприклад, як підняття брів) [5]. Короткочасні сигнали викликаються рухами лицевих м'язів, що призводять до тимчасової зміни виразу обличчя у вигляді зрушень в розташуванні окремих частин лица, зміни їхньої форми і появи зморшок. Тривалість цих змін вимірюється секундами або частками секунди. Усі три типи лицевих сигналів можуть змінюватися або маскуватися людиною, хоча статичні і менш статичні сигнали змінити важко. Проте і це можливо, зокрема, за допомогою зачіски, яка може приховати істинну висоту чола або прикрити незгладимі зморшки. Для цих цілей використовують косметику, окуляри, бороду і, як крайній засіб, пластичну хірургію. Короткочасні лицеві сигнали можуть бути змінені або приховані за допомогою гальмування лицевих м'язів, маскування одного виразу за допомогою іншого або приховування частини обличчя. Таким чином, спостерігач може бути введений в оману, випадково або навмисно, при сприйнятті усіх трьох типів сигналів.

Губи людини відрізняються особливою емоційною виразністю, їхні рухи читати зовсім нескладно (посилена міміка рота або закушування губ, наприклад, свідчить про стурбованість, скривлений в один бік рот – про скепсис або насмішку). Посмішка на обличчі, як правило, вказує на дружелюбність або потребу у схваленні. Посмішка – це гарна можливість показати, що людина в будь-якій ситуації володіє собою. Та оскільки усмішка відображає різні мотиви, бажано не надто покладатися на її стандартне тлумачення, зокрема, частіш за все:

- надмірна усмішливість свідчить про потребу у схваленні;
- крива усмішка є знаком контрольованої нервозності;
- усмішка при піднятих бровах – готовність підкоритися;
- усмішка при спущених бровах – висловлювання зверхності;

– усмішка без підйому нижніх повік – нещирість; усмішка з постійним розширенням очей без їх закриття – загроза.

Вираз обличчя, який повідомляє про емоції, що переживаються:

– радість: навколо очей створилися дрібні зморшки, губи викривлені, їхні кутки відтягнуті назад;

– інтерес: брови трохи підняті або опущені, тоді як повіки злегка розширені або звужені;

– відраза: ніс зморщений, нижня губа висунута або трохи піднята та зімкнута з верхньою губою, брови опущені, очі ніби косять;

– презирство: обличчя витягнуте, брови піднесені, голова піднята так, ніби людина дивиться на когось зверху вниз, відгороджується від співрозмовника;

– страх: очі розширені, причому нижня повіка напружена, а верхня злегка піднята; брови дещо підняті, але мають пряму форму, їхні внутрішні кутики зсунуті; через чоло проходять горизонтальні зморшки; рот може бути відкритий, а кутки його відтягнуті назад, натягуючи та розпрямляючи губи над зубами (останнє, зокрема, й говорить про інтенсивність емоцій); коли в наявності лише згадане положення брів, то це – контрольований страх;

– сором: обличчя відвернуте, погляд відведений, голова опущена, очі спрямовані вниз або «бігають» із боку в бік, повіки прикриті, а інколи і зімкнуті, пульс частішає, дихання з перебоями;

– смуток: очі тьмяні, брови зведені, а зовнішні кутики губ дещо опущені.

Мимовільні реакції контролю не піддаються (хоча люди й намагаються їх замаскувати різними прийомами) і тому є доволі інформативними. Значна кількість цих реакцій залежить від того, який тип вегетативного забезпечення психічної діяльності властивий даній людині. Наприклад, якщо вона переважає тонус симпатичної нервової системи, то реакція на значущу, стресогенну інформацію виражається мобілізацією організму на боротьбу (спостерігається підвищення кров'яного тиску, частота та зміцнення серцевих скорочень тощо). Якщо ж переважає тонус парасимпатичної нервової системи, то реакція на значущу, стресогенну інформацію виражається загальною демобілізацією організму (має місце зниження тиску, серцевої діяльності, тону м'язів, інколи – виражене розслаблення сечового міхура або прямої кишки).

Отже, обличчя сприймається як візитівка людини і як екран, на який проєкуються її емоції та почуття. Частиною м'язів обличчя переважна більшість людей керувати не здатна (це так звані «достовірні» м'язи), а частиною – здатна. Достовірні м'язи обличчя розташовані переважно у зоні «чоло–брова–основа носа» та «очі: верхні та нижні повіки». При маскуванні та нейтралізації емоцій саме в цих зонах відбувається «витік» справжніх переживань, а при симуляції спостерігається відсутність мімічних змін, характерних для відповідних емоцій. Обличчя є не лише системою багатосигнальною, але і системою багатозначною. Це означає, що за допомогою обличчя можна робити, окрім висновків про емоційний стан, ще й висновки про настрій, стосунки, характер, інтелект, міру привабливості, статеву і расову приналежність тощо [5].

Таким чином, враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що оперативний працівник у службовій діяльності повинен вміти отримувати інформацію за допомогою психологічних знань та вирішити: чи є отримана інформація необхідною і наскільки вона важлива. Саме інформація адекватно описує досліджуване явище і суттєво необхідна для прийняття правильного рішення в оперативно-розшуковій діяльності.

1. Teliychuk V., Karpovsky S. Problems of operational and research counterfeit of user-violent crimes and some ways of solving them // Science, technology, and innovation: the experience of European countries and prospects for Ukraine : scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. P. 225–253. URL : <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/199/5649/11815-1?inline=1>.

2. Пекарський С. П. Повноваження оперуповноваженого кримінальної поліції на блокпосту. *Актуальні питання протидії злочинності в умовах військового стану* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 25 лист. 2022 р.). Кривий Ріг, 2022. С. 139–142.

3. Телійчук В. Г. Використання навичок здійснення візуальної психодіагностики як ефективний засіб отримання інформації оперативними працівниками. *Правові та організаційно-тактичні засади оперативно-розшукової діяльності Національної поліції України* : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 13 жовт. 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 111–114. URL : <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5233dfd7-ed0a-44fb-b1e2-1b32908c92e1/content>.

4. Кобзар О. Ф. Значення оперативно-розшукової інформації в діяльності правоохоронних органів. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний*

УДК 343.98:343.9.02:343.351

DOI: 10.31733/15-03-2024/2/42-43

Олександр НЕКЛЕСА
викладач кафедри кримінального
процесу та стратегічних розслідувань
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

ПРОТИДІЯ ОРГАНІЗОВАНИМ ГРУПАМ ТА ЗЛОЧИННИМ ОРГАНІЗАЦІЯМ В ХОДІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ РОБІТ ТА ЇХ ВИКОНАННЯ

Придбання товарів, робіт і послуг є невід’ємною частиною діяльності будь-якої держави. Без добре налагодженої системи публічних закупівель держава не може повною мірою виконувати свої функції. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, обсяг державних закупівель товарів, робіт і послуг в 2023 році, які були проведені через систему «Ргозогго», склав 480 млрд грн. Але значна частина коштів, що виділяються державою, витрачається неефективно, а в деяких випадках ці кошти просто привласнюються підприємцями шляхом внесення недостовірних відомостей про обсяги (характеристики) та вартість до офіційних документів, на підставі яких здійснюється перерахування коштів на рахунок контрагента замовника. Однією з основних причин неефективності використання державних ресурсів у цій галузі є високий індекс корупції. На думку експертів, щорічні втрати через корупційні зловживання в сфері обліку публічних закупівель становлять майже 20 % видатків державного бюджету. Причина цих значних втрат є поширення корупції та інших корупційних правопорушень з боку розпорядників таких коштів (уповноважених осіб) та осіб, які протиправно співпрацюють з останніми під виглядом законного виконання офіційних угод, укладених за результатами проведення публічних закупівель з порушенням чинного законодавства.

Найбільш поширеними зловживаннями в Україні є наміри замовників здійснити закупівлю робіт у певного, заздалегідь визначеного учасника. У свою чергу, цей результат може бути отриманий шляхом уникнення конкурентних процедур закупівель, наприклад, посилаючись на постанову Кабінету Міністрів України, яка не містить норми для спрощення закупівлі певних товарів, робіт або послуг, таким чином неправомірно надавши можливість в отриманні перемоги конкретному підконтрольному учаснику, або за допомогою прямого укладання договору, порушуючи вимоги Закону України «Про публічні закупівлі» [1]. Уникання конкурсів, ймовірно, залишилося найбільш поширеною проблемою в сфері державних закупівель. Незважаючи на значне скорочення в основі використання спрощених процедур закупівель протягом останніх двох років, в січні–березні 2023 р. майже 62 % від загальної вартості договорів, укладених на придбання товарів, робіт і послуг, являли собою переговори з учасниками.

Значна частина цих контрактів пов’язана із закупівлями робіт, і вже в процесі виконання договору деякі службові особи з метою привласнення державних коштів здійснюють різного роду зловживання, наприклад, шляхом: виконання будівельних робіт в меншому обсязі, ніж передбачено проектно-кошторисною документацією; використання матеріалів, які не відповідають передбаченій якості; залучення працівників, що мають низьку кваліфікацію, або взагалі не мають навичок виконання певного виду робіт, або виконують їх без передбаченого чинним законодавством працевлаштування; зазначення техніки, яка не існує; здійснення повторного перерахування коштів, використовуючи за основу проектно-кошторисну документацію, за якою раніше вже були виконані роботи та сплачені кошти, та ін. Таким чином, директор юридичної особи або фізична особа – підприємець, що за договором виконує роботи, вносить недостовірні відомості про обсяги та вартість до актів виконаних будівельних робіт (іншої бухгалтерської документації), на підставі чого